

TEMIDA
Decembar 2015, str. 81-102
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504081N
Originalni naučni rad
Priljeno: 23.12.2015.
Odobreno za štampu: 20.1.2016.

Primena restorativnih pristupa u interkulturalnim sredinama u Srbiji: Teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja VDS u tri multietničke sredine¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*
JELENA SRNA
SANJA ČOPIĆ

*T*okom 2014. i 2015. godine Viktimološko društvo Srbije je u okviru projekta ALTERNATIVE sprovelo akciono istraživanje s ciljem testiranja primenjivosti modela „Treći put“ u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje su bile neposrednije pogođene sukobima u bivšoj Jugoslaviji i njegovo dalje, teorijsko i praktično, unapređivanje. Pored toga, akciono istraživanje imalo je za cilj dolaženje do ideja i predloga o daljim koracima i razvijanje alatke (praktič-

---

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu, koji je dobio finansijsku podršku EU u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7SEC-2011-1), ugovor broj 285368. Mišljenja izneta u ovom radu su mišljenja autora i Evropska unija nije odgovorna za bilo koje korišćenje koje može da proizađe iz informacija sadržanih u radu. (The research leading to these results has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme (FP7-SEC-2011-1) under grant agreement n° 285368. The paper reflects only the author's views and the European Union is not liable for any use that may be made of the information contained therein.)

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
E-mail: vnikolic@eunet.rs.

Dr Jelena Srna je redovna profesorka na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, klinička psihološkinja i porodična terapeutkinja.
E-mail: jsrna@eunet.rs.

Dr Sanja Čopić je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i istraživačica i predsednica Upravnog odobra Viktimološkog društva Srbije.
E-mail: scopic@eunet.rs.

nog vodiča/priručnika) za primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima u Srbiji. Akciono istraživanje sastojalo se iz dva dela: participativnih seminara pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su sprovedeni u tri multietničke zajednice u Srbiji (Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci) i razvijanja Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu, koji bi trebalo da služi za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikta. Cilj ovog rada je da predstavi osnovna teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja, s posebnim akcentom na participativne seminare, kao i glavne zaključke i naučene lekcije vezano za primenjivost restorativnih pristupa u multietničkim zajednicama u Srbiji.

ključne reči: restorativni pristupi, interkulturalne sredine, akciono istraživanje, Srbija.

Uvod

Tokom 2014. i 2015. godine Viktimološko društvo Srbije je sprovelo akciono istraživanje s ciljem testiranja primenjivosti modela „Treći put“ (Nikolić-Ristanović, Srna, 2008; Nikolić-Ristanović, Srna, 2010; Nikolić-Ristanović, 2015) u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje su bile neposrednije pogođene sukobima u bivšoj Jugoslaviji i njegovo dalje, teorijsko i praktično, unapređivanje. Pored toga, akciono istraživanje imalo je za cilj dolaženje do ideja i predloga o daljim koracima u promovisanju restorativne pravde i razvijanje alatke (praktičnog vodiča/priručnika) za primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima u Srbiji. Akciono istraživanje je sprovedeno u okviru potprojekta Viktimološkog društva Srbije *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava*,² koji je činio deo evropskog istraživačkog projekta *ALTERNATIVE - Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava*.³

² Potprojekat Viktimološkog društva Srbije *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* imao je za cilj razvijanje alternativnih modela rešavanja postojećih i prevencije budućih konflikata između pripadnika različitih etničkih grupa u Srbiji, a koji mogu doprineti zatvaranju ciklusa nasilja i povećanju ukupne bezbednosti građana. Drugim rečima, cilj ovog istraživanja bio je da se ispita potencijal koji postoji u Srbiji za korišćenje restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima u multietničkim sredinama i za unapređenje sigurnosti (bezbednosti) građana, kao i da se razmotri položaj i uloga žrtve u postojećim načinima bavljenja konfliktima u multietničkim zajednicama.

³ Projekat *ALTERNATIVE – Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava* je četvorogodišnji istraživački projekat (2012-2016), koji koordinira Katolički univerzitet Leuven

Akciono istraživanje predstavljalo je logičan sled aktivnosti koje su započete 2012. godine kvalitativnim istraživanjem načina bavljenja državnih organa i organizacija civilnog društva međuetničkim i sa njima povezanim političkim i interkulturalnim sukobima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u periodu od 1990. do 2012. godine (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2013; Nikolić-Ristanović, Šaćiri, 2013; Ćopić, 2013), a nastavljene kroz realizaciju empirijskog istraživanja konflikata, sigurnosti/bezbednosti i pravde u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje je sprovedeno 2013. godine (Nikolić-Ristanović i dr., 2014; Nikolić-Ristanović i dr., 2015). Ova dva istraživanja su, između ostalog, pokazala da u Srbiji postoji potencijal za primenu restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima u interkulturalnom kontekstu, ali da još uvek nedostaje svest o značaju ovih pristupa, kao i institucionalna podrška za njihovu širu primenu u praksi. Zaključeno je da postoji potreba da se radi na podizanju svesti građana o mogućnostima i značaju primene restorativnih pristupa, s jedne, i jačanju kapaciteta predstavnika državnih institucija i organizacija civilnog društva u lokalnim zajednicama za širu primenu restorativnih pristupa, sa druge strane. To je, uz druge nalaze, posebno empirijskog istraživanja, poslužilo kao osnova za razvijanje akcionog istraživanja.

Akciono istraživanje sastojalo se iz dva dela: participativnih seminara pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su sprovedeni u tri multietničke zajednice u Srbiji: Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci, i razvijanja *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu* (Ćopić, Nikolić-Ristanović, u štampi), koji bi trebalo da posluži za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikta. Ovaj rad ima za cilj da predstavi osnovna teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja, s posebnim akcentom na participativne seminare, kao i glavne zaključke i naučene lekcije vezano za primenjivost restorativnih pristupa u multietničkim zajednicama u Srbiji.

(Belgija), a finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Glavni cilj projekta ALTERNATIVE bio je da omogući alternativno i produbljeno razumevanje pravde i bezbednosti, a koje je zasnovano na empirijskim dokazima iz četiri zemlje u kojima se sprovode akciona istraživanja (Srbija, Austrija, Mađarska i Severna Irska) o načinima bavljenja konfliktima u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava. Uz to, projekat je nastojao da predloži metode i principe restorativne pravde kao potencijalne garante promovisanja pravde i bezbednosti u interkulturalnim sredinama u Evropi. On promovise restorativne pristupe koji ohrabruju na dijalog pojedince i zajednice u sukobu kako bi se povećao osećaj sigurnosti i pravde među ljudima. Više o projektu ALTERNATIVE videti na www.alternativeproject.eu i www.vds.org.rs.

Teorijska polazišta akcionog istraživanja

Glavno teorijsko polazište akcionog istraživanja bila je Allport-ova hipoteza o kontaktu između grupa (kontakt hipoteza) (Allport, 1954) i revizije te hipoteze (Amir, 1998; Pettigrew 1998; Janoff-Bulman, Werther, 2008), kao i njene dalje razrade vezane za upotrebu konstruktivne komunikacije za prevazilaženje razlika i postizanje pomirenja u post-konfliktnim društvima (Lederach, 1997; Bloomfield, 2003; Forbes, 2004; Justad, 2006; Nikolić-Ristanović, 2015). Akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije je, takođe, zasnovano na literaturi vezanoj za restorativnu i transformativnu pravdu, uključujući literaturu o restorativnom dijalogu i restorativnim praksama/pristupima (Liebmann 2007; Törzs, 2013; Fellegi, Szego, 2013; Bannink, Walker, 2014). Najzad, istraživanje je zasnovano i na dosadašnjim iskustvima korišćenja joge kao dela programa restorativne pravde i pomirenja (Franklin, 2001; Rucker, 2005; Nikolić-Ristanović, 2014; Srbova, 2015; Walker, Kobayashi, u štampi).

Postojeća literatura govori u prilog tome da optimalni kontakt, konstruktivna komunikacija i dijalog imaju važnu ulogu u prevazilaženju različitosti, neprijateljstava i konflikata između pripadnika različitih grupa uopšte, a posebno u post-konfliktnim društvima, što pruža osnovu za transformaciju konflikata (Nikolić-Ristanović, 2015). Sa druge strane, komunikacija i dijalog smatraju se suštinskim elementima restorativnih pristupa. Najveći potencijal restorativnih pristupa u multietničkom i multikulturalnom kontekstu leži u promociji aktivnog učešća građana u transformaciji konflikata, stvaranju prilika za susrete i za uključivanje svih relevantnih aktera, uključujući žrtve, u demokratski interkulturalni (restorativni) dijalog,⁴ kao i za povezivanje i saradnju sa različitim organima i organizacijama u cilju promovisanja socijalne pravde i sigurnosti (Törzs, 2013). Kao i u literaturi koja se bavi transformacijom konflikata (Galtung; Lederach, prema Srbova, 2015), ne prihvata se binarizam i zalaže se za inkluzivni i sveobuhvatni pristup. Transformativna pravda podrazumeva dijalog između žrtve i učinioca koji „može da transformiše krivično delo u nešto drugo, tako da iskustvo može biti isceljujuće za sve“ (Liebmann, 2007: 26).

Da bi kontakt bio optimalan, potrebno je zadovoljiti nekoliko uslova: balansiran odnos moći, zajednički ciljevi i interesi, saradnja unutar grupe ume-

---

⁴ Kao što ističe Savet Evrope (2008: 17) interkulturalni dijalog „podstiče jednakost, ljudsko dostojanstvo i osećaj zajedničkog cilja. Cilj mu je razvoj dubljeg razumevanja različitih pogleda na svet i praksi, kako bi se povećala saradnja i participacija (ili sloboda da se prave izbori), da se omogući lični rast i transformacija i promoviše tolerancija i poštovanje drugih“.

sto takmičenja, kao i bliski odnosi između članova različitih grupa, odnosno mogućnost za učesnike da postanu prijatelji (Allport, 1954; Amir, 1998; Pettigrew 1998; Nikolić-Ristanović, 2015). Ovi uslovi su važni za omogućavanje različitim ljudima da prepoznaju ne samo svoje različitosti nego i sličnosti (sličnosti u različitim iskustvima), što može doprineti pojedincima i grupama da se zbliže. Vreme je, takođe, važan faktor koji omogućava da kontakt napreduje ka konstruktivnoj komunikaciji i menjanju obrazaca ponašanja i stavova prema „drugima“ (Pettigrew, 1998). Uz to, kako primećuju pojedini autori, re-kategorizacija je korisna za percepciju odnosa moći, jer daje učesnicima mogućnost da jedni druge vide kao osobe koje dele zajedničke ciljeve, nade i strahove (Justad, 2006: 41), što je, prema Allport-u (1954), jedan od ključnih preduslova za optimalni kontakt. Prema Allport-u, institucionalna podrška je, takođe, jedan od važnih uslova za optimalni kontakt.

Ovo akciono istraživanje predstavlja nastavak i veoma važno preispitivanje i nadogradnju onoga što je Viktimološko društvo Srbije radilo od 2005. godine u okviru *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomenje* na razvijanju modela „*Treći put*“, u bavljenju prošlim i sadašnjim konfliktima u Srbiji (Nikolić-Ristanović, 2015). Model „*Treći put*“ definisan je kao nekonfliktna i inkluzivna način komunikacije o prošlosti ljudi sa različitim iskustvima rata i drugih sukoba, koji podrazumeva bavljenje svim žrtvama, izvršiocima i svedocima, nezavisno od njihove etničke i druge pripadnosti, odnosno svojstva (inkluzivna pristup). Ovaj pristup počiva na međusobnom uvažavanju svih strana u konfliktu, dvosmernoj komunikaciji, brizi o ljudskim pravima, osnaživanju i reintegraciji svih osoba pogođenih konfliktom i primeni niza metoda koji se koriste za saznavanje istine i približavanje sukobljenih strana (Nikolić-Ristanović, Srna, 2010). Njegov cilj je ponovno uspostavljanje poverenja i pomirenja između različitih društvenih grupa u Srbiji i regionu.

Istraživanje razvoja modela „*Treći put*“ (Nikolić-Ristanović, 2015) pokazalo je da je potrebno ispuniti nekoliko preduslova radi optimalnog kontakta i postepene promene od autoritarnog ka demokratskom načinu komunikacije, kao i daljeg razvoja i održavanja demokratske (inkluzivne) komunikacije. Ovi preduslovi uključuju kontrolisan proces, koji, između ostalog, podrazumeva sigurno mesto, odnosno mesto koje učesnici percipiraju kao sigurno u fizičkom i psihološkom smislu kako bi se otvorili i uspostavili dijalog. Studije postkonfliktnih društava pokazuju da su se organizacije civilnog društva pokazale kao najoptimalnije u pogledu obezbeđivanja sigurnog okruženja za kontakt i dijalog (Justad, 2006; Lederach, 1997).

Istraživanje razvoja modela „*Treći put*“ je, takođe, pokazalo da razvijanje i održavanje dvosmerne komunikacije između učesnika zahteva postavljanje komunikacijskog okvira, koji omogućava obema stranama da pričaju i da budu saslušane, da prepoznaju sličnosti i poštuju razlike, te da postignu međusobno razumevanje i poštovanje, ali i da se uzdrže od međusobnog okrivljavanja i da prevaziđu podele (Nikolić-Ristanović, Srna, 2010: 51). Prema tome, glavni faktori koji doprinose uspostavljanju i održavanju komunikacije i dijaloga uključuju: optimalni kontakt, spremnost za komunikaciju i postepeno stvaranje uslova za konstruktivnu komunikaciju (dijalog). To, pak, pruža osnov za saradnju, izgradnju poverenja i približavanje strana u konfliktu. Istraživanje modela „*Treći put*“ potvrdilo je važnost kontakt hipoteze i komunikacije i dijaloga kao sredstva za promenu stavova, ponašanja i odnosa u post-konfliktnim društvima. Takođe, ono je ukazalo na važnost koordinacije aktivnosti i saradnje, koja pruža dobru osnovu za razvoj odnosa poverenja, a što vodi ka pomirenju (Nikolić-Ristanović, Srna, 2008: 106). Najzad, ono je pokazalo da je karika koja je nedostajala u prethodnom periodu razvoja modela „*Treći put*“ bila institucionalna podrška kao jedan od važnih uslova za optimalni kontakt.

Komunikacija i dijalog su ključni elementi restorativnih pristupa, što je potvrđeno prethodnim akcionim istraživanjem razvoja modela „*Treći put*“ (Nikolić-Ristanović, 2015). Dijalog jača saradnju i doprinosi postizanju zajedničkih ciljeva i razumevanja. Dijalog podrazumeva nešto više od komunikacije: on „uključuje i napor da se prepozna vrednost drugog, da se drugi vidi kao drugi kraj, a ne samo kao sredstvo za postizanje željenog cilja“ (Kent, Taylor, 2002: 22). Prema tome, dijalog koji može da utiče na promenu stavova i ponašanja, kao i odnosa tokom vremena je prepoznat kao razmena i interakcija između različitih glasova, što je suština „dijaloške restorativne pravde“ (Foss i dr., 2012: 47). Ovo je vrsta dijaloga koja uključuje dvosmernu (subjekt sa subjektom, ili ja–ti) umesto jednosmerne komunikacije (subjekt sa objektom ili ja–ono) (Sidorkin, 1996; Kent, Taylor, 2002; Tschudi 2008).

Dijalog je prvenstveno prepoznat kao proces orijentisan ka odnosu. On zahteva spremnost učesnika da „uđu u svet drugog“ (Tschudi, 2008: 57). Drugim rečima „direktan dijalog pruža ljudima priliku da nauče više o sebi i o drugome“, prema tome, on može biti sredstvo dekonstrukcije negativnih stereotipa i zamene „monolitičke samoprezentacije“ sa „kompleksnijim razumevanjem sebe“ (Rohne, Arsovska, Aertsen, 2008: 11). Otkrivanje sličnosti između „sebe i drugog“ i razumevanje „drugog“, odnosno perspektive protivnika, smanjuje predrasude prema drugim grupama i postojeće antagonizme i

ujedno povećava toleranciju i poštovanje, što su važni preduslovi za optimalni kontakt i transformaciju konflikta (Rohne, Arsovska, Aertsen, 2008: 11).

Restorativni dijalog, koji je inkluzivan, zasnovan na restorativnim principima i vrednostima i podstiče komunikaciju između učesnika, koji dele iskustva, percepcije, emocije i perspektive (Ray, Roberts, 2007), u suštini je glavnih restorativnih praksi/pristupa – posredovanja (medijacije), restorativnih konferencija i krugova. Prema tome, ove prakse/pristupi smatraju se dijaloškim procesima. U razvijanju akcionog istraživanja istraživali smo krugove mirotvorstva (Fellegi, Szego, 2013; Törzs, 2013) i restorativne krugove usmerene ka rešenju (Bannink, Walker, 2014), koji imaju dve glavne osobine. Prvo, krugovi naglašavaju povezanost svih ljudi i zasnovani su na holističkom pristupu, što znači da „svesno angažuju sve aspekte ljudskog iskustva – spiritualni, emotivni, fizički i mentalni“ (Pranis, 2005: 12, prema: Törzs, 2013: 31). Drugo, forma kruga omogućava ravnopravno učešće, simbolizuje inkluziju i povezanost i omogućava posebnu dinamiku dijaloga tokom procesa (Fellegi, Szego, 2013). Krugovi su zasnovani na pretpostavci o pozitivnim potencijalima i kapacitetima, odnosno, snagama učesnika kruga, što u sinergiji može doprineti nalaženju rešenja prihvatljivih za sve strane, uključujući strane u konfliktu, ali i zajednicu. Prema tome, krugovi mirotvorstva/restorativni krugovi predstavljaju holistički, inkluzivni i nehijerarhijski pristup transformaciji, odnosno rešavanju problema/konflikta. Takođe, postoje još dva važna elementa krugova: pričanje priča (*storytelling*), što je važno za samorefleksiju i za razumevanje drugih, i fokusiranje na izgradnju, odnosno obnavljanje odnosa, poverenja i međusobnog razumevanja (Pranis, prema Törzs, 2013: 34). Prema tome, krugovi su usmereni ka osnaživanju ljudi i njihovih odnosa kroz davanje prostora za otvaranje, prepoznavanje sopstvenih snaga, potencijala i kompetencija, ali i prepoznavanje snaga i potencijala drugih učesnika kruga.

Na kraju, dosadašnja istraživanja sugerišu mogući sinergični efekat kombinovane upotrebe restorativne pravde i joge (Rucker, 2005), pune svesnosti (Walker, Kobayashi, u štampi), isceljujućih i osnažujućih efekata joge na žrtve (Franklin, 2001; Nikolić-Ristanović, 2014), kao i upotrebe joge kao alatke za transformaciju i prevenciju konflikta i za izgradnju zajednice, posebno u post-konfliktnim društvima (Srbova, 2015). Iako su istraživanja u ovoj oblasti još na početku, dosadašnji nalazi ukazuju na potencijale koje joga ima na pomeranje uma od dualističkog ka holističkom pogledu na svet i ka nenasilju i konstruktivnom, pozitivnom i stavu usmerenom ka rešavanju problema u konfliktnim situacijama. Istraživanja takođe govore u prilog tome da joga pruža set

veština i stav nenasilja putem transcendentacije unutrašnjeg mira ka odnosu sa drugima (Srbova, 2015).

Metodologija akcionog istraživanja

Kao što je već pomenuto, akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije započeto je u formi dvodnevnih participativnih seminara⁵ pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su organizovani tokom maja i juna 2014. godine u Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci.⁶ Participativni seminari su predstavljali proces okupljanja predstavnika organizacija civilnog društva, državnih institucija na lokalnom nivou i verskih zajednica u demokratski interkulturalni dijalog (inkluzivni proces koji podstiče aktivno učešće). Glavni cilj ovog dela akcionog istraživanja bio je testiranje primenljivosti modela „*Treći put*“ u ove tri lokalne zajednice. Drugim rečima, nastojali smo da ispitamo da li je ovaj model komunikacije prihvatljiv u datim sredinama kao način za rešavanje ili prevenciju konflikata, koji može da doprinese povećanju sigurnosti građana. Polazeći od toga, definisani su posebni ciljevi participativnih seminara, struktura učesnika seminara, sadržaj seminara i metodološki pristup koji je korišćen tokom njihove realizacije, ali i kasnije, u nastavku akcionog istraživanja i razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Ciljevi participativnih seminara

Participativni seminari imali su nekoliko posebnih ciljeva. Prvo, predstavljanje rezultata empirijskog istraživanja međuetničkih konflikata i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji, kako bi učesnici izneli svoje viđenje i dali komentare i objašnjenja rezultata istraživanja iz per-

---

⁵ Termin „seminar“ korišćen je da opiše akciju (intervenciju) preduzetu u svakom od lokalnih istraživačkih mesta. Prema tome, seminari su bili forma akcije (intervencije) i sastojali su se od tri međusobno povezane tematske radionice. Termin „radionica“ korišćen je da opiše metodološki pristup ili proces/način na koji je seminar strukturisan i implementiran.

⁶ Seminare su razvile i vodile prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Jelena Srna i dr Sanja Čopić. Bejan Šaćiri je bio uključen u razvijanje i organizovanje seminara, kao i u njihovom snimanju. Takođe, u razvijanju metodologije ovog dela akcionog istraživanja bio je aktivno uključen i dr Nikola Petrović, istraživač saradnik, dok je Jasmina Nikolić, administrativna asistentkinja na projektu, pružala logističku podršku u organizaciji seminara.

spektive sopstvenog iskustva življenja u multietničkoj i multikulturalnoj zajednici. Drugi cilj bio je jačanje kapaciteta učesnika seminara za bavljenje konfliktima uz korišćenje restorativnih pristupa i širenje znanja stečenih tokom seminara u svojim socijalnim mrežama. Potom, seminari su imali za cilj testiranje primenjivosti restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima, posebno restorativnog dijaloga i restorativnog kruga. Najzad, jedan od ciljeva participativnih seminara bio je dolaženje, zajedno sa učesnicima, do ideja o restorativnim pristupima pogodnim za bavljenje konfliktima na mikro, mezo i makro nivo, koji su potom poslužili kao osnov za zajednički rad na razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Struktura participativnih seminara

Glavni deo seminara činile su tri međusobno povezane tematske radionice: *Komunikacija o konfliktima, viktimizaciji i sigurnosti; Povrede i potrebe: prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima i Restorativna pravda i rešavanje konflikata: testiranje modela restorativnog kruga*. Radioničarski pristup je izabran kao dragocen metod učenja (aktivnog učenja, iskustvenog učenja, interaktivnog učenja i učenja po modelu), ali i kao metod promene (psihološki i psihosocijalni), inspirisane i inicirane ovakvim učenjem (Janković, Kovač-Cerović 1995: 51), što takođe ostavlja prostor za fleksibilnost.

Pored napred pomenutih ciljeva seminara u celini, svaka radionica imala je i svoje posebne ciljeve. Posebni ciljevi prve radionice, koja se bavila komunikacijom o konfliktima, stradanju i sigurnosti, bili su: identifikovanje obrazaca komunikacije o konfliktima, stradanju i sigurnosti koje koriste učesnici; upoznavanje učesnika sa potencijalom koji komunikacija u duhu „*Trećeg puta*“ kao oblik primene restorativnog dijaloga ima za rešavanje i prevenciju konflikata; testiranje komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“, odnosno restorativnog dijaloga u multietničkoj sredini kako bi se došlo do saznanja o tome u kojoj meri je ovaj vid komunikacije koristan i prihvatljiv za učesnike u njihovom svakodnevnom i profesionalnom životu i/ili radu, kao i dolaženje do saznanja o tome da li i na koji način principi restorativne komunikacije treba dalje da se razvijaju ili modifikuju shodno potrebama lokalnih zajednica.

Druga radionica – *Povrede i potrebe: Prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima* – bila je usmerena na produbljivanje komunikacije između učesnika započete tokom prve radionice, i to prelaženjem na još delikatniji i nesposredniji plan psihološkog i relacionog i obogaćivanjem komunikacije

kroz uvođenje neverbalnih oblika (putem crteža, dodira, igre), i na iskustveno učenje (spoznaju) o sebi, drugima i međusobnim odnosima. Poreg toga, ova radionica je imala i tri specifična cilja i to na individualnom, relacionom i socijalnom planu. Na individualnom planu cilj je bio razumevanje sebe i to kroz osveščivanje ličnih povreda i potreba koje iz njih proističu. Na relacionom planu, radionica je imala za cilj razumevanje drugih (članova grupe) kroz spoznaju i empatičko razumevanje njihovih povreda, razumevanje međusobnih odnosa kroz prepoznavanje sličnosti u iskustvima različitih ljudi, i razvijanje lične sigurnosti i uzajamnog poverenja i promišljanje načina na koji se oni stižu. Najzad, na socijalnom planu, cilj je bio razvijanje motivacije za dalju saradnju članova grupe u njihovim lokalnim sredinama, što je bio ujedno i cilj seminara u celini.

Najzad, treća radionica *Restorativna pravda i rešavanje konflikata: testiranje modela restorativnog kruga* imala je za cilj uočavanje mesta koje restorativna pravda ima u rešavanju konflikata i to kroz snimanje potencijala za primenu restorativnih pristupa na nivou svake grupe učesnika seminara; potom, identifikovanje primera dobre prakse koji mogu biti od koristi za rešavanje konflikata u interkulturalnoj sredini, a koji su zasnovani na principima restorativne pravde, i uočavanje na koji način restorativni pristup deluje na prihvatanje odgovornosti i da li ima osnažujući efekat na učesnike, posebno na žrtve. Uz to, ova radionica je za cilj imala upoznavanje učesnika sa različitim modelima restorativne pravde (restorativnim pristupima) i mogućnostima njihove primene u interkulturalnom kontekstu, kao i osveščivanje primene restorativnih pristupa u svakodnevnom životu učesnika, odnosno prepoznavanje restorativnih pristupa koje učesnici primenjuju u svakodnevnom životu i osveščivanje mogućnosti njihove primene za rešavanje i sprečavanje konflikata. Najzad, kako je tokom ove radionice testirana primena jednog restorativnog pristupa (restorativnog kruga), cilj je bio i da se uoči da li je testirani pristup pogodan način za rešavanje/prevenciju konflikata u konkretnim lokalnim sredinama.

Pored tri tematske radionice, svaki seminar je imao uvodni deo i završnu sesiju. Tokom uvodnog dela, učesnici su informisani o ciljevima seminara i upoznati su sa aktivnostima Viktimološkog društva Srbije, uključujući dosadašnji rad na razvoju modela „*Treći put*” i rad na projektu *ALTERNATIVE*, s posebnim akcentom na prezentovanju nalaza empirijskog istraživanja međuetničkih konflikata i načina bavljenja njima u tri multietničke zajednice, koje je u okviru ovog projekta sprovedeno. Ovo je bilo praćeno objašnjavanjem osnovnih pravila

rada i definisanjem pravila komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“, odnosno postavljanjem komunikacijskog okvira, o čemu će više reći biti u nastavku teksta.

Tokom završne sesije, učesnici su mogli da diskutuju i razmenjuju ideje i daju predloge o mogućnostima korišćenja informacija i znanja sa seminara u praksi, kao i o tome kako vide upotrebu restorativnih pristupa u njihovim lokalnim zajednicama, što je u nastavku akcionog istraživanja korišćeno za razvijanje *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Učesnici participativnih seminara

Seminarima je prisustvovalo ukupno 45 učesnika: 14 učesnika u Medveđi, 9 u Prijepolju i 22 u Bačkoj Palanci. Učesnici seminara birani su na osnovu tri glavna kriterijuma: a) Domen/polje u kome rade ili su aktivno uključeni: učesnici seminara bili su predstavnici organizacija civilnog društva (uključujući organizacije koje pružaju podršku žrtvama, organizacije žrtava i ratnih veterana, ženske organizacije, organizacije mladih, mirovne organizacije), predstavnici lokalne vlasti, državnih i lokalnih institucija (policije, centara za socijalni rad, škola, predškolskih ustanova) i verskih organizacija; b) Postojeće socijalne mreže, odnosno „mreža odnosa“ (Lederach 2005).⁷ Drugim rečima, bilo je važno uključiti osobe koje imaju sopstvene mreže odnosa i koje bi mogle doprineti daljem širenju znanja, ideja i novih modela bavljenja konfliktima baziranih na restorativnoj pravdi i izgradnji, odnosno obnavljanju mreže odnosa u širem društvu; c) Sociodemografske karakteristike, što znači da su učesnici bili iz različitih etničkih grupa koje su bile u fokusu istraživanja Viktimološkog društva Srbije (Srbi, Albanci, Hrvati i Bošnjaci u zavisnosti od istraživačkog lokaliteta), kao i da su u okviru svake etničke grupe bili učesnici različitih godina i pola. Ova raznovrsnost je bila važna za obezbeđivanje različitih perspektiva u diskusiji i radu i re-kategorizaciju kada je to bilo potrebno (u smislu da učesnici budu u stanju da osete da pripadaju grupi zasnovanoj na različitim zajedničkim osobinama, ne samo kao pripadnici iste etničke grupe, već i

⁷ Lederach (2005) koristi termin „mreža odnosa“ u kontekstu izgradnje mira. Kako ističe ovaj autor, izgradnja mira „mora iskusiti, predvideti i napraviti mrežu odnosa“ (str. 34), dok „suština izgradnje mira zahteva mnogo detaljnije istraživanje unutrašnjeg sastava kreativnosti u razumevanju dinamike i potencijala mreža – umetnosti građenja mreža i posmatranja mreža“ (str. 35). Prema tome, za izgradnju mira je važno da se ojačaju kapaciteti individua i zajednica za umrežavanje i da se omogući izgradnja, odnosno ponovno uspostavljanje odnosa sa drugima, uključujući i njihove neprijatelje.

kao pripadnici određene starosne ili polne grupe i kao pripadnici iste lokalne zajednice, koji su zainteresovani da zajedno rade na određenim problemima).

Metodološki pristup

Glavni metodološki pristup tokom seminara bio je postavljanje laboratorijskih/eksperimentalnih uslova za optimalni kontakt i komunikaciju između učesnika seminara iz različitih grupa, što je omogućilo istraživanje primenljivosti modela „*Treći put*“ u multietničkim zajednicama u Srbiji i dolaženje do ideja o njegovom mogućem daljem razvoju. Ovo je podrazumevalo tri ključna elementa.

Prvo, tokom seminara se vodilo računa da svi uslovi za optimalni kontakt budu ispunjeni (Allport, 1954; Amir, 1998; Pettigrew, 1998; Nikolić-Ristanović, 2015): da postoji ravnoteža moći, zajednički ciljevi i interesi, saradnja unutar grupe i mogućnost da učesnici postanu bliži, da se sprijatelje i saraduju. Uz to, važno je istaći da neki elementi institucionalne podrške za restorativnu pravdu u Srbiji postoje, kako na zakonskom tako i na nivou prakse.

Drugi važan element metodološkog pristupa bio je postavljanje komunikacijskog okvira. Komunikacijski okvir podrazumevao je sledeća pravila: međusobno slušanje bez obzira da li se slažemo sa stavom sagovornika; uzajamno poštovanje i samopoštovanje; dopustiti-prihvatiti da postoje različita shvatanja istih događaja, da različiti ljudi različito doživljavaju iste događaje, i slično; bez optuživanja drugih i samookrivljanja – osnažujući JA govor umesto optužujućeg TI, VI, ONI; prihvatanje odgovornosti za ono što se kaže; provera razumevanja onoga što smo čuli pre donošenja zaključka, odnosno reagovanja; razumevanje sebe i drugih kroz svest o vezi lične povređenosti, isključivosti i agresivnosti u komunikaciji; puna svest o sebi i drugima, odnosno, fokusiranost na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih), i proaktivnost umesto reaktivnosti (predlaganje rešenja umesto samoodbrane i napada drugih). Na ovaj način stvoreni su uslovi za testiranje restorativnog dijaloga i iskustvenog učenja u tri grupe učesnika seminara.

Treće, kao poseban element uvedena je primena različitih tehnika relaksacije i osnaživanja, uključujući jogu, tehnike disanja i meditaciju, koji su korišćeni tokom seminara kao generator unutrašnjeg mira i pozitivne razmene u sebi i sa drugima.

Na taj način smo tokom seminara nastojali da ispitamo kako učesnici seminara komuniciraju/menjaju obrasce komunikacije o teškim temama, uključujući konflikte i viktimizaciju i sopstvene potrebe, i to kada su uslovi kontrolisani i kada je stvoren prostor u kome mogu da se osećaju sigurno i relaksirano. Participativni seminari su tako otvorili prostor za iskustveno učenje, dalje umrežavanje i izgradnju odnosa i saradnje.

Tokom radionica korišćene su sledeće konkretne metode i tehnike: posmatranje, anketa, individualni i grupni rad, meditacija/relaksacija, diskusija, igranje uloga, crtanje, prezentacije i slično. Kada je organizovan rad u malim grupama, vodilo se računa da grupe budu raznovrsne u pogledu polne i starosne strukture, etničke pripadnosti, religije i drugih ličnih karakteristika učesnika svakog seminara, što je omogućilo re-kategorizaciju kada je to bilo potrebno.

Takođe, tokom seminara korišćeno je i snimanje. Pojedini delovi participativnih seminara snimani su video kamerom. Ovaj materijal je korišćen na dva načina: za pravljenje filma u cilju predstavljanja projekta, podizanja svesti o mogućim načinima rešavanja međuetničkih konflikata i edukaciju, ali i kao istraživački materijal koji je, zajedno sa drugim materijalima sa seminara, analiziran. Uz to, tokom većeg dela svakog seminara pravljeni su tonski zapisi, od kojih su kasnije napravljeni transkripti.

Urađena je kvalitativna analiza materijala sa seminara, što je uključilo pisane⁸, audio i video materijale.

Evaluacija seminara

Evaluacija svakog seminara (kako u smislu sadržaja tako i u smislu postignutih ciljeva) urađena je od strane učesnika seminara i članova istraživačkog tima iz VDS. Kada su u pitanju učesnici seminara, evaluacija je rađena na dva nivoa: posle svake tematske radionice i na kraju celog seminara. Posle svake tematske radionice, učesnicima su dati upitnici da ih popune i odgovore na pitanja koja su se odnosila na sadržaj i ciljeve konkretne radionice. Na kraju svakog seminara (u svakom od mesta u kojima su seminari organizovani),

---

⁸ Pisani materijali uključuju zaključke diskusija malih i velikih grupa, transkripte (diskusija u ovim grupama, testiranja restorativnog kruga), popunjene upitnike (na primer, upitnike za analizu iskustva komunikacije, evaluacije svake radionice, evaluacije celog seminara), druge radne materijale, izveštaje posmatrača diskusija u malim grupama kao i beleške istraživača VDS tima (istraživački dnevni).

učesnici su zamoljeni da popune evaluacioni upitnik i podele svoje impresije vezane za seminar kao celinu.

Članovi VDS tima su, takođe, evaluirali svaki seminar kroz deljenje svojih impresija, opservacija, dobrih stvari i primećenih nedostataka, što je pomoglo u poboljšavanju svakog narednog seminara. Prema tome, razvoj i implementacija seminara uopšte i posebno svake radionice je bio proces, za koji se ispostavilo da će biti vredno stečeno iskustvo kako za članove tima VDS pojedinačno, tako i za VDS uopšte. Uz to, mesec dana po okončanju seminara, organizovana je evaluaciona radionica za članove istraživačkog tima VDS, koja je imala za cilj evaluaciju seminara, odnosno identifikovanje dobrih/pozitivnih strana, uočeni nedostataka, problema i izazova, načina na koji se bavilo njima, kao i da se izlistaju predlozi i ideje za dalji rad, kako vezano za dalji rad sa osobama koje su bile na seminarima, tako i u pogledu daljeg unapređenja sadržaja i pristupa korišćenih tokom seminara koji bi mogli da se sprovedu i u drugim sredinama u Srbiji ali i regionu. Tokom ove radionice korišćena je forma kruga, a primenjen je isti komunikacijski okvir kao i tokom samih seminara (primera restorativnog dijaloga na nivou tima VDS uključenog u projekat *ALTERNATIVE*).

Participativni proces razvijanja Priručnika

Seminare je pratio participativni proces razvijanja *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstu*, koji ima za cilj da pruži osnovne informacije o restorativnoj pravdi i primere dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnim sredinama u Srbiji, kako bi se stekao uvid u mogućnosti, značaj i potencijal restorativnih pristupa u reagovanju na različite povređujuće situacije, uključujući sukobe, kao i za njihovu prevenciju. Proces razvijanja *Priručnika* započeo je već tokom samih seminara, na kojima su učesnici ukazali na potrebu rada na podizanju svesti stručne i opšte javnosti o restorativnoj pravdi i njenoj primeni, pa je ovaj *Priručnik* zamišljen kao alatka koja bi služila toj svrsi. Dakle, *Priručnik* treba da posluži za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikata. Proces razvijanja *Priručnika* nastavljen je kroz tri grupe aktivnosti.

Prvo, organizovan je zajednički sastanak VDS istraživačkog tima i predstavnika iz tri multietničke zajednice koji su učestvovali na participativnim seminarima, na kojima su napravljene prve skice sadržaja ovog dokumenta, koje su poslužile kao polazna osnova za dalji rad. Takođe, u cilju rada na razvijanju *Priručnika* i podizanju svesti o restorativnoj pravdi i restorativnim pri-

stupima na lokalnom nivou, u Prijepolju i Bačkoj Palanci je inicirano formiranje neformalnih lokalnih restorativnih tela, odnosno timova.⁹ U sastav restorativnih timova ušli su predstavnici centra za socijalni rad, vaspitno-obrazovnih ustanova, organizacija civilnog društva i policije, pri čemu su u pitanju osobe različitog pola, starosti, etničke pripadnosti i drugih ličnih svojstava. Upravo ova raznolikost timova, kako primećuju Biffi i Laxminarayan, treba da „osigura kreativne ishode njihovih sastanaka“ (Biffi, Laxminarayan, 2014: 6).

Drugu grupu aktivnosti činio je rad na prikupljanju podataka o primerima dobre prakse primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu i pravljenje nacrtu *Priručnika*. Prikupljanje podataka o primerima dobre prakse primene restorativnih pristupa u prevenciji i rešavanju konflikata i drugih problema u lokalnim sredinama bio je zadatak članova restorativnih timova. Pored toga, primere dobre prakse prikupili su i istraživači VDS, koji su, takođe, radili na razvijanju drugih delova *Priručnika*.

Najzad, treću grupu aktivnosti činilo je prezentovanje i diskutovanje nacrtu *Priručnika* na radionicama u Bačkoj Palanci, Prijepolju i Beogradu.¹⁰ Tokom sastanka i radionica u ovom delu akcionog istraživanja korišćene su uglavnom sve metode i tehnike kao i tokom participativnih seminara, posebno tokom grupnog rada i diskusije.

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu predstavlja rezultat zajedničkog rada i sinergije istraživačkog tima iz VDS, koji su angažovani na projektu *ALTERNATIVE*, restorativnih timova iz sredina u kojima je istraživanje implementirano – Prijepolja i Bačke Palanke i Bača, pojedinih učesnika seminara „Od konflikta do mirnog života u zajednici“ iz Medveđe i pojedinih članova i članica *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*.

---

⁹ Zbog nedostatka koordinacije na lokalnom nivou, nije formiran lokalni restorativni tim u Medveđi. U sastav restorativnog tima u Bačkoj Palanci ušli su predstavnici iz Bačke Palanke i Bača, kao dve opštine u kojima je sprovedeno empirijsko istraživanje u okviru projekta *ALTERNATIVE*.

¹⁰ Zbog nedostatka koordinacije na lokalnom nivou i zbog drugih profesionalnih i ličnih obaveza pojedinaca iz Medveđe koji su učestvovali na seminaru i na sastanku sa predstavnicima VDS tima, koji je usledio posle seminara, oni se nisu aktivno uključili u prikupljanje podataka o primerima najbolje prakse primene restorativnih pristupa u njihovoj lokalnoj zajednici, niti su inicirali formiranje lokalnog restorativnog tima, kao što su to uradili učesnici iz Prijepolja i Bačke Palanke i Bača, pa iz tog razloga nije bila organizovana radionica u Medveđi.

Zaključci i naučene lekcije

Akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije pokazalo je da su model komunikacije „Treći put“ kao forma restorativnog dijaloga, model restorativnog kruga i pristup fokusiran ka rešenju, primenjivi i odgovarajući za multietničke zajednice u Srbiji. Ovo akciono istraživanje je potvrdilo relevantnost obezbeđivanja svih preduslova za optimalni kontakt (kontakt hipoteza) i postavljanja komunikacijskog okvira, što doprinosi promenama obrazaca komunikacije i omogućava konstruktivnu komunikaciju (dijalog), odnosno doprinosi lakšem otvaranju ljudi, dajući im prostor da pričaju o teškim temama na lakši način. Komunikacijski okvir omogućava uzajamno poštovanje i poverenje, podstiče otvorenost, razumevanje i podršku, koji su važni preduslovi za optimalan kontakt i približavanje ljudi. Takođe, komunikacijski okvir olakšava susret i izgradnju poverenja, omogućava samorefleksiju i razumevanje drugih i doprinosi smanjenju predrasuda prema drugim grupama i postojećih antagonizama. Dakle, komunikacijski okvir (okvir za restorativni dijalog) pomaže ljudima da poštuju jedni druge uprkos razlikama u mišljenju o određenim temama, dok prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima može doprineti boljem razumevanju samog sebe, razumevanju drugih i približiti ljude, odnosno sprečiti otuđivanje. Stoga je model „Treći put“ zamišljen istovremeno kao način prevencije i kao način lakšeg rešavanja problema, nesporazuma i konflikata između ljudi u lokalnim multietničkim zajednicama.

Istraživanje je takođe pokazalo značaj korišćenja različitih aspekata joge, koja može da pomogne usmeravanju pažnje na sadašnjost (puna svest), kao i postizanju unutrašnjeg mira i balansa.

Akciono istraživanje je potvrdilo rezultate empirijskog istraživanja koje mu je prethodilo (Nikolić-Ristanović i dr., 2014, Nikolić-Ristanović i dr., 2015) vezano za davanje značaja primeni restorativnih pristupa u prevenciji i rešavanju problema, uključujući konflikte, u lokalnim multietničkim zajednicama. Ovaj nalaz se čini posebno važnim ukoliko imamo na umu da je srpsko društvo pretežno autoritarno i retributivno. Takođe, učesnici seminara su postali svesniji toga šta je to restorativna pravda i šta su restorativni pristupi, tako da mogu da ih prepoznaju u svakodnevnom privatnom i profesionalnom životu, što bi, pak, moglo da doprinese široj upotrebi restorativnih pristupa u praksi.

Rezultati istraživanja pokazuju da, iako neki elementi institucionalne podrške restorativnoj pravdi u Srbiji postoje, podrška vlasti i dalje nedostaje ili nije dovoljna, što predstavlja prepreku za model „Trećeg puta“ i druge resto-

rativne pristupe da budu šire prepoznati i korišćeni u praksi. Restorativna pravda je i dalje slabo razvijena u Srbiji i uglavnom se vezuje za jedan restorativni pristup – posredovanje (medijaciju). Takođe, uočava se nedostatak kapaciteta kod onih koji bi trebalo da primene relevantne zakone i politike u praksi. Utoliko je neophodno raditi na daljem razvijanju i unapređivanju zakonodavnog, profesionalnog i institucionalnog okvira kao jednog od ključnih preduslova za optimalni kontakt, komunikaciju i širu upotrebu modela „*Treći put*“ i drugih restorativnih pristupa u društvu. Ovo, između ostalog, govori u prilog potrebi daljeg rada na podizanju svesti i edukaciji profesionalaca na različitim nivoima (od lokalnog do državnog).

Rezultati akcionog istraživanja takođe potvrđuju značaj i potrebu ljudi da sarađuju i umrežavaju se, što je važno za građenje i obnavljanje „mreže odnosa“ (Lederach 2005) u lokalnoj zajednici kao preduslov za izgradnju mira i prevenciju i transformaciju konflikta. Stoga možemo da zaključimo da je model komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“ proces orijentisan ka uspostavljanju odnosa, koji podstiče umrežavanje i saradnju. Učesnici seminara su pokazali visok nivo zainteresovanosti da rade na podizanju svesti svojih sugrađana i edukaciji stručnjaka za primenu restorativnih pristupa u njihovom svakodnevnom i profesionalnom životu na osnovu *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*, koji je razvijen. Uz to, tokom akcionog istraživanja oni su inicirali stvaranje međusektorskih tela – restorativnih timova, i napravili planove za njihov dalji rad u okviru ovih timova, kako bi razvijali i primenjivali restorativne pristupe u svojim zajednicama. Utoliko su razvijanje *Priručnika* i iniciranje osnivanja lokalnih restorativnih timova dva ključna rezultata, odnosno proizvoda ovog akcionog istraživanja.

Najzad, akciono istraživanje je potvrdilo rezultate prethodnih istraživanja razvoja modela „*Treći put*“ pokazujući da je razvoj ovog modela proces, odnosno da model „*Treći put*“ treba stalno da se razvija, preispituje i unapređuje, teorijski i praktično. Kroz ovo akciono istraživanje, model „*Treći put*“ je unapređen proširivanjem komunikacijskog okvira, uključivanjem forme restorativnog kruga i pristupa usmerenog ka rešenju, kao i različitih tehnika osnaživanja, koje doprinose fokusiranju na sadašnji momenat (puna svesnost) i unutrašnjem miru i balansu.

Na osnovu zaključaka akcionog istraživanja, ukupnih nalaza istraživanja VDS u okviru projekta *ALTERNATIVE*, kao i na osnovu rezultata dosadašnjeg rada i aktivnosti u okviru *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, definisani su osnovni elementi modela restorativnog pristupa rešavanju i preven-

ciji konflikata: uslovi za optimalni kontakt, komunikacijski okvir u duhu restorativne pravde, elementi joge i vežbi disanja, koji doprinose opuštanju, kontroli misli i stvaranju prostora da se razmisli pre nego što se dela, kao i fokusiranosti na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih), model restorativnog kruga i restorativnog pristupa fokusiranog na rešenje i pozitivne potencijale ljudi. Ovi elementi bi činili model restorativnog pristupa inovativnim i jedinstvenim, i omogućili bi njegovu primenu u različitim interkulturalnim kontekstima u Srbiji i regionu.

Literatura

Allport, G. (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading: Addison-Wesley.

Amir, Y. (1998) Contact Hypothesis in Ethnic Relations. U: E. Weiner (ur.) *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum Publishing, str. 162-181.

Bloomfield, D. (2003) Reconciliation: An Introduction. U: D. Bloomfield, T. Barnes i L. Huyse (ur.) *Reconciliation after Violent Conflict: A Handbook*. Stockholm: International IDEA, str. 10-18.

Čopić, S. (2013) Aktivnosti i diskurs državnih organa i institucija u Srbiji u bavljenju međuetničkim sukobim. *Temida*, 3-4, str. 61-94.

Čopić, S., Nikolić-Ristanović, V. *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prome-tej-Beograd, u štampi.

Forbes, H.D. (2004) Ethnic Conflict and the Contact Hypothesis. U: L. Yueh-Ting, C. McCauley, M. Fathali, S. Worchel (Ur.) *The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict*. Westport: Praeger, str. 69-88.

Franklin, C. (2001) Physiotherapy with Torture Survivors. *Physiotherapy* 7, str. 374-377.

Janković, S., Kovač-Cerović, T. (1995) Osnovne pretpostavke radioničarskog postupka. U: T. Kovač-Cerović (Ur.) *Učionica dobre volje-uvod*. Beograd: Most, str. 49-68.

Janoff-Bulman, R., Werther, A. (2008) The Social Psychology of Respect: Implications for Delegitimization and Reconciliation. U: A. Nadler, T. Malloy, J. Fisher (ur.) *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, str. 145-170.

Kent, M., Taylor, M. (2002) Toward a Dialogic Theory of Public Relations. *Public Relations Review*, 28, str. 21-37.

Lederach, J.P. (1997) *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.

Lederach, J.P. (2005) *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press.

Liebmann, M. (2007) *Restorative Justice: How it Works*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Nikolić-Ristanović, V. (2015) Communication About The Past and Reconciliation: Lessons From the Western Balkan. *Restorative Justice: An International Journal*, 2, str. 188-211.

Nikolić-Ristanović, V. (2014) Joga i žrtve. *Temida*, 1, str. 47-64.

Nikolić-Ristanović, V., Srna J. (ur.) (2008) *Mogući put ka pomirenju u Srbiji: Zajednička akcija za istinu i pomirenje*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Nikolić-Ristanović, V., Srna, J. (2010) Pomirenje sa sobom i drugima – od pristupa ka modelu. *Temida*, 1, str. 43-57.

Nikolić-Ristanović, V., Šaćiri, B. (2013) Bavljenje međuetničkim konfliktima od strane organizacija civilnog društva u Srbiji: aktivnosti i diskurs. *Temida*, 3-4, str. 27-60.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2015) Viktimizacija i pravda u interkulturalnom kontekstu Srbije, *Temida*, 2, str. 31-58.

Pettigrew, T. (1998) Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, str. 65-88.

Ray, B., Roberts, A.W. (2007) Restorative Processes. U: G: Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, str. 211-227.

Rohne, H.C., Arsovska, J., Aertsen, I. (2008) Challenging Restorative Justice-State Based Conflict, Mass Victimisation and the Changing Nature of Warfare. U: I. Aertsen, J. Arsovska, H.C. Rohne, M. Valinas, K. Vanspauwen (Ur.) *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts – Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Cullompton: Willan Publishing, str. 3-46.

Rucker, L. (2005) Yoga and Restorative Justice in Prison. *Contemporary Justice Review*, 8, str. 107-112.

Sidorkin, A. (1996) *An Ontological Understanding of Dialogue in Education*. PhD thesis, University of Washington.

Srbova, K. (2015) *Yoga for Peace*. Master thesis, Brussels School of International Studies of the Department of Politics and International Relations in the Faculty of Social Science.

Tschudi, F. (2008) *Dealing with Violent Conflicts and Mass Victimization: A Human Dignity Approach*. U: I. Aertsen, J. Arsovska, H.C. Rohne, M. Valinas, K. Vanspauwen (ur.) *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts – Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Cullompton: Willan Publishing, str. 46-69.

Walker, L., Kobayashi, L. *Restorative and Therapeutic Reentry Rituals*. U: M. Evans (Ur.) *Offender Release and Supervision: The role of Courts and the Use of Discretion*. Netherlands: Wolf Legal Publishing, u štampi.

Internet izvori

Bannink, F., Walker, L. (2014) *Solution Focused Conflict Management and Restoration Circles*. Dostupno na: <http://www.lorennwalker.com/articles/banninkwalkerSFscript0514.pdf>, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Biffi, E., Laxminarayan, M. (2014) *Accessibility and Initiation of Restorative Justice. A Practical Guide*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://www.euforumrj.org/assets/upload/Practical_Guide_Accessibility_FINAL_website.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Fellegi, B., Szego, D. (2013) *Handbook for Facilitating Peacemaking Circles*. Budapest: Foresee research Group. Dostupno na: http://www.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/peacemaking_circle_handbook.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Foss, E.M., Hassan, S.C., Hyde, I., Seeberg, M.L., Uhrig, B. (2012) *Deliverable 2.1.: Report on Conflicts in Intercultural Settings*. Oslo: NOVA. (Deliverable 2.1. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice Through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings Within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_2.1_Report_on_conflicts_in_intercultural_settings.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Justad, L.O. (2006) *Post-conflict Peacebuilding: Social Reconstruction and Reconciliation through Dialogue* (Master thesis). Oslo: Oslo University. Dostupno na: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/13993/33708.pdf?sequence=1>, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2013) *Dealing with Interethnic Conflicts in Serbia and the Place of Restorative Justice and Victims*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.1. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2014) *Conflicts, Security and Justice in Intercultural Context of Serbia*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.2. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_perceptions.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Törzs, E. (2013) *Report on Restorative Justice Models*. Leuven: KU Leuven Institute of Criminology. (Deliverable 3.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

JELENA SRNA

SANJA ČOPIĆ

Applying Restorative Approaches in Intercultural Settings in Serbia: Theoretical Departures and Methodological Approach of the VDS' Action Research in Three Multiethnic Communities

During 2014 and 2015 within the EU funded FP7 research project ALTERNATIVE, the Victimology Society of Serbia implemented an action research with the aim to test the applicability of the 'Third way' model in multi-ethnic communities in Serbia, more directly affected by the wars in the former Yugoslavia, and to further up-grade it, both theoretically and practically. Additionally, the action research aimed at coming to the ideas about possible future steps, and developing a tool (practical guide/manual) for applying restorative approaches in intercultural settings in Serbia. The action research consisted of two parts: the participatory seminars titled From the conflict toward the peaceful life in the community, which were implemented in three multi-ethnic communities in Serbia (Medveđa, Prijepolje and Bačka Palanka), and developing the Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings that should serve for raising awareness and education on restorative approaches in conflict transformation. The aim of the article is to present main theoretical departures and methodological approach

of the action research, with a particular focus on the seminars, as well as main conclusions and lessons learned in regard applicability of restorative approaches in the multiethnic communities in Serbia.

Keywords: restorative approaches, intercultural communities, action research, Serbia.